

СЕКЦІЯ 3. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ

УДК 37.015.31:172:373.8:353.1

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ РИС ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Богомолова Н.М., методист

Регіональний науково-методичний центр

«Освіта та громадянське суспільство»

Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

У статті розглядаються основні підходи до виявлення рівня сформованості рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону на основі системних компонентів діяльності, визначені показники критерій і прояви кожної з рис (патріотичності, толерантності, активності, критичності). Представлено результати констатувального етапу педагогічного експерименту на основі авторської анкети, що спрямована на реалізацію мети дослідження.

Ключові слова: *критерій, показники, методика, риси громадянськості, старшокласники, системні компоненти діяльності.*

В статье рассматриваются основные подходы к выявлению уровня сформированности черт гражданственности у старшеклассников в условиях поликультурного региона на основе системных компонентов деятельности, обозначены показатели по критериям и проявлениям каждой из черт (патриотичности, толерантности, активности, критичности). Представлены результаты констатирующего этапа педагогического эксперимента на основе авторской анкеты, направленной на реализацию цели исследования.

Ключевые слова: *критерии, показатели, методика, черты гражданственности, старшеклассники, системные компоненты деятельности.*

Bogomolova N.N. RESEARCH OF THE SIVIC CONSCIOUSNESS LEVEL OF FORMATION AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS IN THE POLICULATE REGION: METHODOLOGICAL ASPECTS

The formation of the democratic foundations of Ukrainian statehood and development of civil society require adequate changes in educational work at school, and further development of Ukrainian society cannot take place successfully without the establishment of a mature civic attitude of the individual. Therefore, an important task of educating a nationally conscious youth, with patriotic attitude towards its people and state, a nationally identified person, is assigned to education.

The problem of citizenship formation among high school students in the multicultural region is an adequate pedagogical reaction to such acute problems as interpersonal, intra-group and inter-ethnic conflicts, discrimination, and political and religious contradictions in the modern world. The development of this direction of modern pedagogical science and educational practice is determined by the very essence of the processes of democratization and humanization of social life, by the desire to create a society, where respect for the individual, the protection of the dignity and rights of each person are being cultivated.

To identify the most significant features for a citizen, methodological tools were applied using system components which resulted in the following list of citizenship features: patriotism, tolerance, activity, and critical thinking.

To identify the real state of formed citizenship features level among high school students in a multicultural region, we held a final stage of pedagogical research, which covered 433 high school students in Zaporizhia, Donetsk, Kharkiv, Kyiv and Khmelnitsky regions.

In carrying out the study on this issue, the lack of corresponding methods was revealed. Therefore, the author's questionnaire "Diagnostics of the level of formed citizenship features among high school students" was developed for the study.

According to the results of a survey among high school students, we identified the following.

The "patriotism" feature has higher level indicators. Thus, high school students determine with greater confidence their knowledge of history, cultural heritage and state symbols of Ukraine, stand up for rights and dignity and help other people if they need it. In the meantime, only a few constantly communicate in Ukrainian.

The "tolerance" feature is formed at the "middle level". High school students are less confident, determining their knowledge of the culture and traditions of different nation representatives living in the region, they are not sure enough about how to prevent and resolve conflicts; they consider that national minority representatives have the right to communicate in their native language, but they themselves do not sufficiently develop their own national-cultural identity; they do not always establish constructive relationships with people

through dialogue and not many of them have friends among other nationalities. But at the same time, they treat the traditions of all nationalities living in the country with great respect and perceive the opinion of other people, even if it differs from their personal one.

The “activity” feature is also formed mainly at the “average” level. High school students are more confident in their knowledge of the rights and duties of a citizen, but at the same time they are less actively involved in school life and don’t organize their schoolmates to do useful things, don’t defend their rights actively and participate less in the activities of public organizations or volunteer actions. But at the same time, they convincingly express their own opinions and believe that everyone should be responsible for their words and deeds.

The “critical thinking” feature is also formed mainly at the “average” level. So high school students express uncertainty in the analysis of socio-political processes in the region, the state and in the world, also while evaluating mass media information; they don’t have the skill to choose values and a way of life for themselves on the basis of critical analysis and they have poorly formed values of democracy, justice, equality and the rule of law. But at the same time, they can resist the immoral actions of individuals or society and tolerate people with different cultural identity. Also, most students make their own decisions in all life situations, admit their mistakes and correct them.

According to the survey results, we stated that high school students have sufficient knowledge of the society and legal foundations of its functioning, but their participation in public life is situational.

Thus, the content of modern education should be aimed at students’ acquiring the experience of civic actions and experiences, basic civic skills that will ensure the success of the realization of the individual’s interests in the political, legal, social, economic and cultural spheres of public life, as well as the formation of the emotional component of civic culture of the individual. In the practical solution of these problems, a significant role belongs to teachers.

Key words: criteria, indicators, methodology, civic consciousness trait, high school student, system activity components.

Постановка проблеми. Події, які відбуваються в Україні протягом 2013–2018 рр., потребують переосмислення змісту виховання, а тому й окремої уваги до громадянського виховання сучасної молоді, яке зумовлюється як історичними, так і сучасними чинниками. Значну роль у цьому процесі відіграє старша школа, яка розширяє знання учнів про процеси та явища суспільного життя, права людини, основи життя суспільства, сприяє формуванню громадянської позиції людини, її ціннісних орієнтацій. На цьому ступені освіти формується готовність захищати свої права, права інших людей, будувати індивідуальну й колективну діяльність [3, с. 17].

Як відомо, в період із 15 до 17 років у школярів відбувається процес становлення громадянської самосвідомості та самоідентифікації. Тому дослідження стану та методика виявлення рівня сформованості рис громадянськості у старшокласників набуває особливої актуальності.

Аналіз досліджень дозволяє зробити висновок, що вивчення процесу формування громадянськості у старшокласників у її особистісному та соціальному аспектах має забезпечити визначення рівня сформованості її складових частин і проводитися за допомогою методичних засобів. Ефективне формування рис громадянськості у старшокласників вимагає діагностики їх реального стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічному дискурсі проблема становлення громадянськості молоді обґрунтована І. Бехом, П. Вербицькою, П. Ігнатенком,

Н. Косарєвою, А. Крицькою, О. Коберником, В. Оржеховською, Г. Пустовітом, О. Сухомлинською, І. Тараненко, К. Чорною та ін.

Процес складання, набуття довершеності та зрілості рис і якостей молодої людини у конкретному соціокультурному середовищі досліджували Т. Гуковська (формування емоційно-почуттєвої сфери), С. Додурич (формування патріотичних цінностей), Л. Король (формування національного характеру), Н. Дерев'янко, В. Костів і Р. Мохнюк (формування громадянської культури), Н. Ревнюк (формування національної самосвідомості), Н. Рожкова (формування моральних якостей особистості), Л. Устименко (формування дозвіллєвої культури) та ін.

У дослідженнях науковців Т. Алексєєнко, І. Зверевої, А. Капської, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, В. Москаленко, А. Мудрика, Ж. Петрочко, С. Савченко розглядається соціокультурний і педагогічний феномен соціалізації як перехід від пасивного соціалізаційного впливу до активного, що і визначає суб'єктність особистості. У наукових працях цих вчених аналізуються закономірності, принципи, зміст і процес трансформації суспільних і громадянських цінностей, особливості їх інтеріоризації зростаючою особистістю.

Аналізуючи наукові джерела з проблеми діагностики рівня сформованості рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону, автор дійшов висновку про недостатність розробок відповідних методик.

Постановка завдання. Метою статті є визначення критеріїв, показників та опис

методики діагностики рівня сформованості рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону (на основі авторської анкети).

Виклад основного матеріалу дослідження. Щодо наукового осягнення проблеми визначення громадянськості слід зауважити, що погляди дослідників різняться і поняттєво оформлюються у термінах властивостей, якостей, рис і цінностей особистості. Враховуючи, що поняття громадянськості є інтегративним, кожен науковець обирає термінологічний і навіть поняттєвий контекст відповідно до завдань свого дослідження.

Ми у рамках нашого дослідження визначаємо «громадянськість» як комплексну властивість, що характеризує суб'єкта у формі сукупності відповідних особистісних рис, набутих ним шляхом інтеріоризації предмета громадянської ідентичності в її значущих складниках, поєднаних у цілісний «образ громадянина».

Якості громадянина постають у суспільній свідомості як образ, взірець, а рисами громадянськості індивіда вони можуть стати тільки після того, як відбудеться процес інтеріоризації. Необхідно також усвідомлювати, що він невідворотно зазнає певної динаміки залежно від соціально-політичних трансформацій, а також дістаеть своєрідного забарвлення завдяки умовам найближчого соціального оточення суб'єкта, що, в контексті нашого дослідження, пов'язано з особливостями регіону, який розглядається як полікультурний.

За підсумками розгляду теоретико-методологічного підходу до розуміння особливостей процесу формування громадянськості у старшокласників ми окреслили такі особливості набуття громадянськості суб'єктом: 1) він є органічною складовою частиною більш загального процесу соціалізації; 2) це дає можливість розглядати набуття громадянськості як «громадянську ідентифікацію», а результат цього процесу позначати і як «громадянську ідентичність»; 3) така ідентичність може розглядатися не тільки як результат ідентифікації, а також і як мета того, з чим треба ідентифікуватися; 4) феномен громадянської ідентичності «міститься» в соціальному середовищі і тому може поставати як цілісний образ або як система складників (якостей, цінностей, рис, тощо) [1, с. 20].

Виховання громадянськості в умовах сформованої політичної нації все менше залежить від етнокультурної основи, належності суб'єктів до неї. А от цінність толерантності до носіїв інших етнокультурних основ залежить від умов соціалізації, тобто

середовища, істотним чином. Таким специфічним середовищем, на нашу думку, є полікультурний регіон.

Проблема формування громадянськості учнів старшої школи в полікультурному регіоні привертає увагу тому, що є адекватною педагогічною реакцією на такі гострі проблеми, як міжособистісні, міжгрупові та міжетнічні конфлікти, різні дискримінаційні явища, політичні й релігійні протиріччя в сучасному світі. Наслідком цього стає окреслення рис, гранично значущих для громадянина держави, які в цьому дослідженні постають як предмет діагностики та подальшого формування. Для надання їм системного комплексу було застосовано методологічний інструментарій, внаслідок чого ми отримали такий перелік рис громадянськості: патріотичність, толерантність, активність, критичність.

Дослідницький інтерес викликає не тільки власне комплекс окреслених рис і їх вираженість у суб'єктів, а й те, як ці риси співвідносяться між собою і як відбувається їх формування та трансформація.

Осмислення теоретико-методологічних зasad рис громадянськості, їхньої сутності і структури сприяло розробці методики діагностики рівня сформованості рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону.

У плані емпіричних досліджень категорія «ознаки» перекликається з предметним колом нашої роботи, адже «риси громадянськості» є певною конкретизацією в низці «властивості → якості → риси → ознаки». Причому з огляду на зазначене вище ознаки виступають певними характеристиками рис, які можна спостерігати на практиці, а також вимірювати кількісно.

У теоретичному дослідженні процесу формування рис громадянськості методологічним засобом аналізу предмета нашого дослідження став «системний аналіз» за допомогою системних компонентів діяльності (далі – СКД) [2]. СКД у співвідношенні суб'єкта й об'єкта відповідають певній діяльності: С → О – перетворювальна, С ↔ С – комунікативна, О ↔ О – пізнавальна, С ← О – оцінювальна [1, с. 18].

Для виявлення реального стану рівня сформованості рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону проведено констатувальний етап педагогічного дослідження, яким було охоплено 433 старшокласники загальноосвітніх навчальних закладів Запорізької, Донецької, Харківської, Київської та Хмельницької областей. З урахуванням особливості досліджуваної теми, за необхідності вивчення особливостей впливу фактора полікультур-

ності регіону, до експериментальної групи (ЕГ) включено старшокласників Запорізької області, а до контрольної (КГ) – старшокласників з інших областей.

Експериментальне дослідження здійснювалося в чотири етапи: розробка програми констатувального етапу експерименту; безпосереднє проведення констатувальних зразків і діагностувальних методик; узагальнення результатів констатувального експерименту; визначення рівнів сформованості рис громадянськості у старшокласників.

На констатувальному етапі експерименту розв'язувалися такі завдання:

- визначення критеріїв і показників сформованості рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону;

- визначення рівнів сформованості рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону;

- уточнення чинників, які впливають на процес сформованості рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону.

Констатувальний етап педагогічного експерименту базувався на таких педагогічних методах: аналіз анкет та опитувальників; спостереження за старшокласниками під час їхньої участі у різноманітних заходах, аналіз незалежних оцінок вчителів; бесіди зі старшокласниками, вчителями, батьками, представниками громадськості; вивчення результатів анкетування для старшокласників. Під час проведення аналізу планів навчальної та виховної роботи зверталася увага на викладання предметів громаднознавчого змісту, на цілі та завдання виховної роботи.

Педагогічна діагностика констатувального експерименту опиралася на критерії, які були визначені нами, виходячи зі структури поняття «рис громадянськості».

Методологічною основою для розбудови системи конкретизованих критеріїв стали СКД із виділенням відповідних рівнів сформованості кожної з рис. Система проявів рис громадянськості впорядкована за допомогою СКД, що дало можливість виділити відповідні показники до визначених критеріїв: розуміння (пізнавальний СКД), усвідомлення себе (комунікативний СКД); здатність (перетворювальний СКД), почуття (оцінювальний СКД). Таке бачення проявів рис громадянськості дало можливість сконструювати діагностичну методику, яка б відповідала теоретико-методологічним вимогам у змістовному плані.

Так ми визначили показники до критеріїв: **пізнавальний СКД – розуміння** власної громадянської, національної, етнічної та культурної ідентичностей; значення наці-

нальної пам'яті, особливостей її розвитку та впливу на суспільно-політичні процеси; принципів рівності та недискримінації, соціальної справедливості; законних способів здійснення активності; процесів, що відбуваються в громаді та державі, висловлювань і дій політиків, матеріалів ЗМІ;

комунікативний СКД – усвідомлення себе належним до України (мешканцем країни та певної території, громадянином держави); неповторної індивідуальності кожної людини; себе в якості активного громадянина, уміння ефективно спілкуватися з іншими людьми у розв'язанні різноманітних проблем; необхідність мати критичний погляд на суспільство, державу, політиків, продукцію ЗМІ;

перетворювальний СКД – здатність плекати національні традиції та духовні цінності, брати відповідальність за власне життя, життя своєї громади та суспільства, реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства; попереджувати та вирішувати конфлікти, поважаючи відмінні думки / позиції задля досягнення суспільно значущих цілей; здійснювати соціальну, громадську та громадянську активність, докладаючи певних зусиль і доляючи можливий опір середовища; аналізувати і порівнювати суспільно-політичні процеси у регіоні, державі та в світі, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, бачити проблеми, ставити запитання; висувати гіпотези й оцінювати альтернативи; робити свідомий вибір, приймати рішення й обґруntовувати його;

оцінювальний СКД – почуття належності до свого народу та Батьківщини, спільних історичних, політичних і культурних цінностей своєї держави; поваги до культурного різноманіття, різних поглядів, релігій, звичаїв, форм самовираження та самовиявлення людської особистості; особистої причетності до процесів у найближчому соціальному оточенні та державі; впевненості в своїй позиції, зокрема й щодо вибору цінностей і способу життя на основі критичного аналізу пропонованих ззовні норм.

Отже, система проявів кожної риси громадянськості виглядає таким чином.

1. Патріотичність – особистісна риса, яка проявляється в:

- розумінні власної громадянської, національної, етнічної та культурної ідентичностей, значення національної пам'яті, особливостей її розвитку та впливу на суспільно-політичні процеси;

- усвідомленні себе належним до України (мешканцем країни та певної території, громадянином держави);

- здатності плекати національні традиції та духовні цінності, брати відповідальність

за власне життя, життя своєї громади та суспільства, реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства;

– почутті належності до свого народу та Батьківщини, спільніх історичних, політичних і культурних цінностей своєї держави.

2. Толерантність (громадянська) – особистісна риса, яка проявляється в:

– розумінні принципів рівності та недискримінації, соціальної справедливості;

– усвідомленні неповторної індивідуальності кожної людини;

– здатності попереджувати та вирішувати конфлікти, поважаючи відмінні думки / позиції задля досягнення суспільно значущих цілей;

– почутті поваги до культурного різноманіття, різних поглядів, релігій, звичаїв, форм самовираження та самовиявлення людської особистості.

3. Активність (громадянська) – особистісна риса, яка проявляється в:

– розумінні законних способів здійснення активності;

– усвідомленні себе в якості активного громадянина, умінні ефективно спілкуватися з іншими людьми у розв'язанні різноманітних проблем;

– здатності здійснювати соціальну, громадську та громадянську активність, доказуючи певних зусиль і долаючи можливий опір середовища;

– почутті особистої причетності до процесів у найближчому соціальному оточенні та державі.

4. Критичність (громадянська) – особистісна риса, яка полягає в:

– розумінні процесів, що відбуваються в громаді та державі, висловлювань і дій політиків, матеріалів ЗМІ;

– усвідомленні необхідності мати критичний погляд на суспільство, державу, політиків, продукції ЗМІ;

– здатності аналізувати і порівнювати суспільно-політичні процеси у регіоні, державі та в світі, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, бачити проблеми, ставити запитання; висувати гіпотези й оцінювати альтернативи; робити свідомий вибір, приймати рішення й обґруntовувати його;

– почутті впевненості в своїй позиції, зокрема й щодо вибору цінностей і способу життя на основі критичного аналізу пропонованих ззовні норм.

Під час аналізу діагностики рівня сформованості рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону виявлено недостатність відповідних методик. Тому для дослідження було розроблено анкету «Діагностика рівня сформованості рис громадянськості старшокласника». Ан-

кета складається з 32 тверджень, спрямованих на дослідження сформованості рис громадянськості: патріотичності, активності, критичності та толерантності. Кожна з них відповідає цілому блоку тверджень, із якими респондент має виявити міру своєї згоди, проградуйовану як п'ятибална шкала («повністю згоден», «швидше згоден», «важко відповісти», «швидше не згоден», «зовсім не згоден»). Максимальний бал ставиться відповідно до цілковитої згоди з твердженням, у якому сформульовано ознаку. Згідно з обраною нами методикою відповідність певного бала кожному рівню не визначається математично, тому ми визначилися з такими показниками рівня сформованості певної риси: високий рівень сформованості риси – від 4 до 5, середній рівень сформованості риси – від 3 до 4, початковий рівень сформованості риси – до 3.

Для обґрунтування та розробки організаційно-педагогічних умов формування рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону нами було вивчено стан сформованості цих рис особистості старшокласника у контрольній та експериментальній групах.

Згідно з опитуванням, старшокласники продемонстрували такі результати, визначені у середньому показнику за всією вибіркою за кожною групою (табл. 1).

Отже, за результатами аналізу проведенного опитування старшокласників на етапі констатувального експерименту ми визначили таке.

Риса «патріотичність» має різні показники за СКД – за пізнавальним СКД вона сформована як в ЕГ, так і в КГ на «високому рівні» (ЕГ – 4,43, КГ – 4,14), за переворювальним СКД (4,28), комунікативним (ЕГ – 3,45; КГ – 3,43) та оцінювальним СКД – на «середньому рівні» (ЕГ – 3,67; КГ – 3,28).

Таким чином, старшокласники із більшою впевненістю визначають свої знання історії, культурної спадщини та державних символів України, заступаються за права та гідність і допомагають іншим людям, якщо вони того потребують. З меншою впевненістю стверджують про спілкування українською мовою та порозуміння з іншими людьми. Що ж стосується чуттєвої сфери, то старшокласники менше пишаються сучасною Україною та помірковано вважають себе її патріотом.

Риса «толерантність» сформована на «середньому рівні» (до 4), за винятком показника за оцінювальним СКД, який має «високий рівень» (ЕГ – 4,23; КГ – 4,06).

Тож учні недостатньо впевнені у своїх знаннях культур і традицій представників

Таблиця 1

**Показники рівня сформованості рис громадянськості
у старшокласників (у балах)**

	Пізнавальний СКД	комунікативний СКД	перетворювальний СКД	оцінювальний СКД
Патріотичність				
Експериментальна група	4,43	3,45	4,28	3,67
Контрольна група	4,14	3,43	3,98	3,28
Толерантність				
Експериментальна група	3,56	3,95	3,99	4,23
Контрольна група	3,43	3,80	3,82	4,06
Активність				
Експериментальна група	4,20	3,55	3,55	4,41
Контрольна група	3,89	3,32	3,45	4,30
Критичність				
Експериментальна група	3,58	4,35	4,12	3,98
Контрольна група	3,32	3,98	3,74	3,59

різних національностей, які проживають у регіоні, у тому, як попереджати та вирішувати конфлікти; вважають, що представники національних меншин мають право спілкуватися рідною мовою, але самі недостатньо розвивають власну національно-культурну ідентичність; не завжди встановлюють конструктивні відносини з людьми шляхом діалогу, не багато з них мають друзів із представників різних національностей, однак вони з більшою повагою ставляться до традицій всіх національностей, що проживають у країні, та сприймають думки інших людей, навіть якщо вони відрізняються від їх особистих.

Риса «активність» також сформована переважно на «середньому» рівні, за винятком пізнавального (ЕГ – 4,20) та оцінювального СКД, де показник «високого» рівня (ЕГ – 4,41; КГ – 4,30).

Отже, старшокласники більш впевнені у своїх знаннях основних прав та обов'язків громадянина, законодавчих основ для участі в житті громади та держави, але менше беруть активну участь у шкільному житті та мало самостійно організують учнів своєї школи на проведення корисних справ, не дуже активно відстоюють свої права й обмежено беруть участь у діяльності громадських організацій і волонтерських акціях. Але водночас доступно і переконливо висловлюють власну думку та вважають, що кожен має бути відповідальним за свої слова та вчинки.

Риса «критичність» також сформована переважно на «середньому» рівні за винятком комунікативного та перетворюваль-

ного СКД, де є показник «високого» рівня (ЕГ – 4,35 та 4,12 відповідно).

Старшокласники визначають невпевненість в аналізі суспільно-політичних процесів у регіоні, державі та в світі та в оцінюванні інформації медіаповідомлень; не мають навички обирати для себе цінності та спосіб життя на основі критичного аналізу, у них недостатньо сформовані цінності демократії, справедливості, рівності і верховенства права. Але вони більш впевнені у вмінні протистояти аморальним впливам окремих людей чи соціуму та толерантно ставляться до людей з іншою культурною ідентичністю. Також більшість учнів самостійно приймають рішення в усіх життєвих ситуаціях, визнають свої помилки та виправляють їх. Але обирати для себе цінності й спосіб життя на основі критичного аналізу та визнати цінності демократії, справедливості, рівності і верховенства права для старшокласника ще не є стійкою усвідомленою позицією.

За результатами опитування ми констатували, що учні старшої школи мають достатньо системні знання про суспільство та правові основи його функціонування, громадянські права й обов'язки, але їх участь у громадському житті має ситуативний характер.

Додатковою для виконання завдань дослідження використовувався комплекс взаємопов'язаних методів емпіричного дослідження: методика «Хто я?» М. Куна і Т. Макпартленда; методика Дж. Фіні, шкальний опитувальник О.Л. Романової; анкета В.В. Борисова «Громадянська

компетентність»; анкета Г.А. Назаренко «Моя позиція як суб'єкта суспільного життя».

Також для вивчення індивідуальних особливостей старшокласників у контексті вивчення рис громадянськості використано адаптовані анкети загальнонаціональних і регіональних соціологічних досліджень.

Таким чином, методична база дослідження містить методики діагностики рівнів сформованості рис громадянськості, вираженості афективного і когнітивного компонентів етнічної ідентичності, громадянської компетентності, а також індивідуальних особливостей особистості.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, ми вважаємо, що зміст сучасної освіти має бути спрямований на набуття учнями досвіду громадянських дій і переживань, основних громадянських умінь, які забезпечують успішність реалізації інтересів особистості у політико-правовій, соціальній, економічній і культурній сферах суспільного життя, а також на формування емоційно-цінісного компонента громадянської культури особистості. У практичному розв'язанні цих завдань значна роль належить педагогам.

У процесі формування рис громадянськості у старшокласників у полікультурному середовищі провідне значення набуває

регіональний компонент, в умовах якого і відбувається процес їх становлення як свідомих громадян.

Розроблена нами методика дала можливість одержати ймовірні дані в контексті визначених нами завдань дослідження та стверджувати, що у старшокласників переважає середній рівень сформованості рис громадянськості, який має підвищуватися завдяки цілеспрямованому педагогічному впливу.

Отже, формування рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону потребує подальших наукових досліджень і методичних розробок для впровадження у закладах освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богомолова Н.М. Формування громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону: теоретико-методологічний аспект. Збірник наукових праць «Педагогічні науки». 2016. Вип. LXXIV. Т. 2. С. 16–21.
2. Каган М.С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа). М.: Политиздат, 1974. 328 с.
3. Олексін Ю.П. Навчання вітчизняній історії як засіб формування рис громадянськості старшокласників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. К., 2006. 23 с.